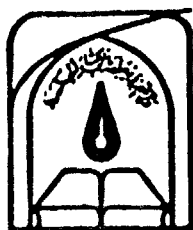

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۲۴۹۸۴

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد تاریخ

روابط علمای شیعه و دولت آل بویه

رجبعلی یحیایی

استاد راهنما:

دکتر سید هاشم آقاجری

استاد مشاور:

غلامحسین رزگری نژاد

بهار ۱۳۷۷

05245

۲۴۴۵۴

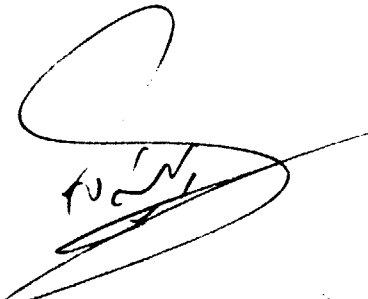
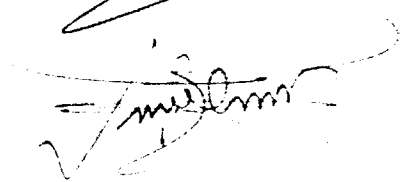
تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهائی پایان نامه آقای رجبعلی یحیایی

تحت عنوان روابط علمای شیعه و دولت آل بویه

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
		دکتر سید هاشم آقاجری	۱- استاد راهنما
		دکتر غلامحسین زرگری نژاد	۲- استاد مشاور
			۳- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی
		دکتر صادق آئینه وند	۴- استاد ممتحن
		دکتر اللهیار خلعتبری	۵- استاد ممتحن

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از این پایان نامه
برای دانشگاه تربیت مدرس محفوظ است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع می باشد.

با یاد شادروانان:

مرحوم پدرم و اساتید فقیدم

دکتر عبدالهادی حائری ، دکتر محمد کاظم خواجهویان و دکتر اسماعیل رضوانی

تقدیم به :

امیر مؤمنان ، مولای متقیان و سرور رادمردان جهان

مادرم که درس استقامت و تلاش را از او آموختم

همسرم که وجودم برایش همه جور است و وجودش برایم همه مهر

شکوفه زندگیم که بذر امید را در دلم زنده می سازد.

تشکر و قدردانی

سپاس خداوندی را سزد که به انسان فکرت آموخت. بر خود فرض می دانم از کسانی که مرا در به اتمام رساندن این پایان نامه یاری دادند تشکر نمایم.

از استاد راهنمایم **آقای دکتر هاشم آقاجری** که با درایت و احاطه علمی کامل مرا در تمامی مراحل انجام این نوشته مورد التفات خویش قرار دادند، صمیمانه سپاسگزارم.

راهنمایی های استادگرامیم **آقای دکتر غلامحسین زرگری نژاد** به عنوان مشاور پایان نامه در خور بسی تقدیر و قدردانی است.

از آقایان **دکتر صادق آیینه وند** و **دکتر الهیار خلعتبری** که زحمت شرکت در جلسه دفاعیه را به عنوان استاد مدعو متقبل شدند تشکر می نمایم.

همچنین از مسئولین دفتر تبلیغات اسلامی خراسان و کتابداران ساعی این نهاد که مرا بی اندازه مرهون لطف خویش ساختند قدر دانی می نمایم. تلاش کتابدران کتابخانه های دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، آستان قدس رضوی، دانشگاه تهران و دانشگاه تربیت مدرس در خور تقدیر است. از آقایان رضا کاظم زاده، حسین نجاری و محمد فائزی که چکیده فارسی را به انگلیسی برگرداندند متشکرم. زحمات بی دریغ دوستان عزیزم آقایان محمد اصغری مقدم و مجتبی رافعی را جهت حروفچینی و صفحه آرائی از یاد نخواهم برد.

چکیده:

حکومت شیعه مذهب آل بویه که در سالهای ۴۴۸ - ۳۲۱ (هـ.ق) در ایران و عراق توسط فرزندان بویه به نامهای علی، حسن و احمد بنیانگذاری شد یکی از مهمترین سلسله‌هایی است که ایران بعد از اسلام شاهد ظهور آن بوده است.

تشکیل این دولت مقتدر شیعی در آغازین سالهای عصر غیبت و به هنگامی که بحران شدیدی بر جامعه شیعه حکمفرما بود برای شیعیان بسیار مفید و موثر واقع شد زیرا تسلط برخی دولتمردان این خاندان برخلافت عباسی از فشارهای موجود بر شیعیان تا حد زیادی کاست و فضای مناسبی را برای آنان فراهم آورد. برخی علمای برجسته شیعه نظیر شیخ صدوق، شیخ مفید و سید مرتضی با حکومت مرتبط بوده و مورد عنایت پادشاهان این دودمان واقع شدند و با استفاده از امکانات و فرصتهای بدست آمده در این عهد توانستند یکی از شکوفاترین دوره‌های تاریخ تشیع را مخصوصاً بلحاظ دفاع قابل ملاحظه از مذهب تشیع اثنی عشری در مقابل مخالفان و تدوین کتب رقم‌زند بطوری که هم جامعه شیعه دوران پر تلاطمی را از سر گذرانند و هم بسیاری از کتب مرجع شیعه بویژه منابع اصلی فقه شیعی در این دوره به رشته تحریر درآمد.

هرچند نمی‌توان تمامی شکوفایی و پیشرفت تشیع را در این دوره مدیون امرای آل بویه دانست اما بی‌تردید این دولت تا حد زیادی در رشد تشیع در ایران و عراق نقش داشت. امرای این خاندان علیرغم تسامح مذهبی به شیعیان و علویان علاقه فراوان داشتند. ترمیم قبور ائمه، اظهار تشیع از سوی آنان، احیای شعائر مذهبی شیعه، ایجاد کتابخانه‌ها و استفاده از شیعیان در مناصب اداری و ... از جمله کارهایی بود که در جلو افتادن شیعیان در این عصر موثر واقع شد.

دولتمردان بویهی علیرغم اتکایی که به جامعه شیعه داشتند از پیگیری سیاست مذهبی خالص شیعی احتراز ورزیدند و نه تنها تلاشهایشان در ایجاد تعادل میان مذاهب موثر واقع نشد بلکه آتش رقابتها را شعله‌ورتر کرد. حمایت اجتماعی و فرهنگی آنان از شیعیان باعث واکنشهای شدید از سوی جامعه اهل سنت شد.

ورود طغرل بیگ سلجوقی در سالهای ۴۴۷ و ۴۴۸ (هـ.ق) به بغداد به حیات این خاندان در عراق خاتمه بخشید. در ایران نیز شاخه این حکومت به سال ۴۲۰ (هـ.ق) توسط محمود غزنوی و شاخه فارس به سال ۴۴۸ (هـ.ق) بدست فضلویه شبانکاره از میان برداشته شد. با سقوط این خاندان حکومتگر شیعیان از نو در محدودیتهای ویژه دولتهای سنی مذهب نظیر سلجوقیان و غزنویان گرفتار آمدند.

پیشگفتار

مقدمه	۱
کلیات تحقیق	۲
بررسی و نقد مآخذ	۵
فصل اول: تشیع از آغاز تا عصر غیبت (تشیع در دوران حضور).....	۱۲
۱-۱- پیدایش شیعه.....	۱۳
۲-۱- شیعه در عصر خلفای سه گانه (۳۵-۱۱هـ.ق).....	۱۳
۳-۱- شیعه از خلافت امام علی (ع) تا شهادت امام حسین (ع) (۶۱-هـ.ق).....	۱۵
۴-۱- شیعه از امامت امام سجاد (ع) تا وفات حضرت صادق (ع) (۱۴۸-هـ.ق).....	۱۶
۵-۱- شیعه از پایان زندگانی امام صادق (ع) تا آغاز غیبت صغری (۲۶۰-هـ.ق).....	۱۶
۱۴۸هـ.ق).....	۱۶
۲- فصل دوم: گسترش تشیع در ایران و عراق و عمده ترین مراکز آن.....	۱۸
۱-۲- چگونگی نشر تشیع	۱۹
۲-۲- عمده ترین نواحی شیعه نشین ایران قبل از ظهور آل بویه.....	۲۱
۲-۲-۱- قم.....	۲۲
۲-۲-۲- خراسان.....	۲۵
۲-۲-۲-۱- نیشابور.....	۲۵
۲-۲-۲-۲- رقه.....	۲۶
۲-۲-۲-۳- قمستان.....	۲۶
۲-۲-۲-۴- بیهق.....	۲۶
۲-۲-۳- طبرستان و دیلمان.....	۲۶
۲-۲-۴- ری.....	۲۷

- ۲۷.....۲-۲-۴-۱-آبه
- ۲۸.....۲-۲-۴-۲-ورام
- ۲۸.....۲-۲-۵-طالقان و قزوین
- ۲۸.....۲-۲-۶-کاشان
- ۲۸.....۲-۲-۷-فارس و کرمان
- ۲۹-۲-۳-عمده ترین مراکز آموزشی شیعه تا قرن چهارم هجری
- ۲۹.....۲-۳-۱-مدینه (عهد اول)
- ۲۹.....۲-۳-۲-بصره و کوفه
- ۳۰.....۲-۳-۳-مدینه (عهد دوم)
- ۳۳.....۲-۳-۴-سامرا و بغداد
- ۳۳.....۲-۳-۵-طوس
- ۳۳.....۲-۳-۶-قم
- ۳۴.....۲-۳-۷-بغداد (عهد آل بویه)

فصل سوم: غیبت امام دوازدهم (عج) و تأثیر آن بر اوضاع سیاسی -

- اجتماعی شیعیان.....۳۶
- ۳-۱-عصر غیبت صغری.....۳۷
- ۳-۱-۱-تشکیل سیستم وکالت و نیابت ائمه علیهم السلام.....۳۸
- ۳-۱-۲-اولین نایب خاص: ابو عمرو عثمان بن سعید (متوفی ۲۶۵هـ.ق).....۴۰
- ۳-۱-۳-دومین نایب خاص: ابو جعفر محمد بن عثمان بن سعید العمری (متوفی ۳۰۴هـ.ق).....۴۱
- ۳-۱-۴-سومین نایب خاص: حسین بن روح نوبختی (متوفی ۳۲۶هـ.ق).....۴۳
- ۳-۱-۵-چهارمین نایب خاص: حسن بن علی بن محمد السمری (متوفی ۳۲۹هـ.ق).....۴۸
- ۳-۲-عصر غیبت کبری، انتقال بخشی از اختیارات امام معصوم به عالمان شیعی و بیشتر شدن وظایف علما.....۵۰

فصل چهارم: آل بویه..... ۵۶

۱-۴-۱-وضع سیاسی ایران و عراق مقارن پیدایش آل بویه..... ۵۷

۱-۴-۱-۱-مهمترین علل ضعف عباسیان..... ۵۹

۱-۴-۱-۱-۱-نفوذ ترکان در دستگاه خلافت عباسی..... ۵۹

۱-۴-۱-۱-۲-تمردها و طغیانها..... ۶۰

۱-۴-۱-۱-۳-حملات خارجی..... ۶۱

۱-۴-۱-۱-۴-آشفتگیهای اجتماعی - اقتصادی..... ۶۲

۱-۴-۱-۱-۵-توطئه ها ، فساد در دربار و رقابت خلفای ناتوان با یکدیگر..... ۶۲

۱-۴-۱-۱-۶-پیشگوییها..... ۶۳

۲-۴-۲-ظهور آل بویه..... ۶۴

۱-۴-۲-۱-علل پیشرفت آل بویه..... ۶۸

۱-۴-۲-۲-مناطق تحت نفوذ آل بویه..... ۷۱

۱-۴-۲-۳-مبانی قدرت آل بویه..... ۷۴

۱-۴-۲-۳-۱-نظامیان..... ۷۴

۱-۴-۲-۳-۲-اتحاد و یگانگی..... ۷۶

۱-۴-۲-۳-۳-شیعیان و اشراف شیعی..... ۷۷

۱-۴-۲-۳-۴-مشروعیت گرفتن از خلافت عباسی..... ۷۷

۱-۴-۲-۳-۵-اقتصاد کشاورزی و بازرگانی..... ۷۷

فصل پنجم: سیاست مذهبی آل بویه..... ۷۹

فصل ششم: روابط آل بویه و علمای شیعه..... ۹۰

۶-۱-نگاه دولتمردان بویه به شیعیان..... ۹۲

۶-۲-کمک به احیای شعایر مذهبی شیعیان..... ۹۲

۶-۳-التفات و توجه به شیعیان و بویژه علویان..... ۹۳

۶-۴-ترمیم و آباد سازی مشاهد ائمه علوی..... ۹۴

۶-۵-نقش دولتمردان بویهی در تدوین معارف شیعه..... ۹۵

۶-۵-۱-تشویق علمای شیعه به نگارش کتاب..... ۹۵

- ۹۷.....۲-۵-۶-فراهم نمودن امکانات آموزشی
- ۹۹.....۳-۵-۶-بهره گیری امرای بویهی از آرای عالمان شیعی
- ۱۰۰.....۶-۶-۶-علمای شیعه در نظام اداری
- ۱۰۰.....۱-۶-۶-نقابت
- ۱۰۲.....۱-۱-۶-۶-ابوطاهر علوی (متوفی ۴۰۰هـ.ق)
- ۱۰۵.....۲-۱-۶-۶-سید رضی (متوفی ۴۰۶هـ.ق)
- ۱۰۸.....۳-۱-۶-۶-نقبای شهرها
- ۱۱۰.....۲-۶-۶-امارت حاج (امیرالحاجی)
- ۱۱۰.....۳-۶-۶-سفارت
- ۱۱۱.....۴-۶-۶-ولایت شهرها

فصل هفتم: اندیشه و رفتار سیاسی علمای شیعه و رابطه آنان با آل

- ۱۱۲.....بویه
- ۱۱۳.....۱-۷-محمد بن یعقوب کلینی رازی (متوفی ۳۲۹هـ.ق)
- ۱۱۴.....۱-۱-۷-اندیشه و رفتار سیاسی کلینی
- ۱۱۶.....۲-۷-شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱هـ.ق)
- ۱۱۹.....۱-۲-۷-اندیشه و رفتار سیاسی شیخ صدوق
- ۱۲۱.....۳-۷-محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید) (۴۱۳-۳۳۸ یا ۳۳۶هـ.ق)
- ۱۲۴.....۱-۳-۷-اندیشه و رفتار سیاسی شیخ مفید
- ۱۳۱.....۴-۷-سید مرتضی علم الهدی (۴۳۶-۳۵۵هـ.ق)
- ۱۳۴.....۱-۴-۷-اندیشه و رفتار سیاسی سید مرتضی
- ۱۳۹.....۵-۷-شیخ طوسی (۴۶۰-۳۸۵هـ.ق)
- ۱۴۱.....۱-۵-۷-اندیشه و رفتار سیاسی شیخ طوسی

فصل هشتم: مختصری در باره رابطه جامعه شیعه و اهل سنت در قرن

- ۱۴۵.....چهارم و پنجم هجری
- ۱۴۹.....۱-۸-رابطه علمای شیعه با علمای ادیان و مذاهب دیگر

۱۵۲.....	فصل نهم: نتیجه گیری و پیشنهادات
۱۵۸.....	فهرست مآخذ
۱۶۶.....	نمودارها و نقشه ها
۱۷۲.....	چکیده به زبان انگلیسی

پیشگفتار

مقدمه

یکی از موضوعات بسیار مهمی که در دهه های اخیر در ایران و یا از طرف مستشرقین مورد توجه جدی واقع شده است، ارتباط دین و دولت و بویژه جایگاه و اندیشه علمای شیعه در حیات سیاسی ایران می باشد. نظر به اهمیت ریشه یابی این ارتباط و میزان تاثیرپذیری متقابل هر کدام نگارنده بر آن شد تا در یکی از دوره های مهم حیات سیاسی - مذهبی ایران پس از اسلام - عهد آل بویه (۴۴۸ - ۳۲۱ هـ.ق) - به کاوش پردازد. این دوره از چند جهت قابل بررسی است: اولاً: برای نخستین بار یک دولت مقتدر و نسبتاً فراگیر شیعه مذهب در ایران و عراق ظهور می کند و قریب ۱۳۰ سال سرنوشت مردم ایران را در دست می گیرد. ثانیاً: جامعه شیعه همزمان با ظهور دولت آل بویه وارد عصر غیبت کبرای حضرت مهدی (عج) می شود و این دولت تاثیر فراوانی بر آینده شیعیان می گذارد. ثالثاً: علمای شیعه با توجه به آغاز عصر غیبت و ظهور این دولت، به آن دولت به گونه ای سواى از دیگر حکومتهاى متداول زمان می نگرند و با توجه به فرصتهای بدست آمده جهت شکوفایی هرچه بیشتر حوزه های شیعه و دفاع و گسترش تشیع با این دولت مرتبطند. رابعاً: این دوره مقارن با به اوج رسیدن تمدن و شکوفایی فرهنگ اسلامی است. با توجه به این ویژگیها و جنبه ها و اینکه در این دوره کار چندانی صورت نگرفته است موضوع رابطه علمای شیعه و دولت آل بویه برای رساله حاضر انتخاب شد. برای ورود به بحث اصلی کوشش شده است در فصل مقدماتی به طور فشرده به حیات سیاسی - مذهبی شیعه از آغاز تا عصر غیبت پرداخته شود. همچنین تاریخ حوزه های شیعه و چگونگی نشر تشیع در ایران و عراق تا عصر آل بویه مورد بحث قرار گرفته است. از دیگر مباحث رساله بحث در باره وضع اجتماعی، سیاسی و مذهبی شیعیان در آغازین سالهای عصر غیبت حضرت مهدی است که کوشش شده است با این توضیح زمینه های روشن تر شدن بحث اصلی رساله و میزان تاثیر آل بویه بر آینده حیات جامعه شیعه اثنی عشری فراهم شود. در فصلهای اصلی رساله از آنجا که بررسی حیات تمامی علمای شیعه و رابطه آنها با حکومت مقدر و نبوده است ابتدا زمینه های ظهور دولت آل بویه و برخورد آنان با شیعیان و سیاست مذهبی آنها به بحث گذاشته شده و پس از آن اشاراتی به جایگاه علما در سیستم اداری دولت گردیده و نقش آل بویه در کمک شیعیان در تدوین عقاید مورد بحث قرار گرفته است. در پایان رابطه میان چند تن از

علمای برجسته شیعه نظیر شیخ صدوق، شیخ مفید و سید مرتضی با دولت آل بویه و اندیشه های سیاسی آنان و نیز رابطه جامعه شیعیان با اهل سنت مورد پژوهش واقع شده است.

کلیات تحقیق

الف) تعریف مساله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق

قرن چهارم و پنجم هجری از دیدگاه تاریخ ایران اسلامی و تاریخ تشیع دوران بسیار مهمی بشمار می رود زیرا از یکسو با آغاز عصر غیبت کبری در سال ۳۲۹ هجری قمری جامعه شیعی وارد دروه تازه ای می شود و نقش علما و فقهای شیعه در میان پیروان مذاهب اهمیت بیشتری پیدا می کند و از طرف دیگر وجود حکومتهای گوناگون و همزمان همانند سامانیان، آل بویه، غزنویان و ... و تعارضات سیاسی، اجتماعی، فکری و مذهبی میان آنان با دستگاه خلافت عباسی شرایط جدیدی در حیات سیاسی - اجتماعی و فکری - مذهبی جامعه ایران بوجود می آورد. با توجه به این که آل بویه خود بر مذهب شیعه بودند و براساس سیاست مذهبی خاصی که آنها نسبت به فرق گوناگون مذهبی و نیز در قبال خلافت عباسی در پیش گرفتند فضای مناسبی برای فعالیت عالمان و جامعه شیعی بوجود آمد. پرسشهای اساسی که این پژوهش درصدد پاسخگویی بدانهاست عبارتند از:

- ۱ - سیاست مذهبی آل بویه چه بوده است؟ علل و عوامل موثر بر آن کدامهاست؟
- ۲ - روابط علمای شیعه با دولت آل بویه چگونه بوده است؟ مبانی و اهدافشان کدامهاست؟
- ۳ - نقش و کارکرد علمای شیعه در زمینه های فقهی، کلامی، سیاسی و اجتماعی چه بوده است؟
- ۴ - روابط جامعه شیعه با دولت آل بویه از یکسو و با جامعه سنی از سوی دیگر چگونه بوده است؟

ب) سابقه و ضرورت انجام تحقیق

تاکنون موضوع رابطه علمای شیعه و دولت آل بویه به طور جداگانه و تحلیلی مورد پژوهش قرار نگرفته است. تحقیقات موجود به صورت کلی و گذرا به آن اشاره کرده اند. از جامع ترین و جدیدترین تحقیقات درباره آل بویه و یا اندیشه های علمای شیعه می توان از کتابهای «آل بویه» نوشته علی اصغر فقیهی و «اندیشه های کلامی شیخ مفید» اثر مارتین مکدور موت یاد کرد. اولی بیشتر به اوضاع سیاسی - اجتماعی دولت آل بویه و مردم آن عصر پرداخته است و به روابط میان علما با دولت چندان اشاره ای نداشته است و دومی نیز فقط به اندیشه های کلامی شیخ مفید